

POKAZATELJI O PRIRODNOM KRETANJU STANOVNIŠTVA, STRUKTURI KUĆANSTAVA I OBITELJI U HRVATSKOJ

Broj stanovnika u Hrvatskoj u posljednjem razdoblju osjetno opada, a mijenja se i starosna struktura stanovništva, što izaziva ozbiljnu zabrinutost u društvu. Više je uzroka negativnih demografskih kretanja, o kojima se u javnosti dosta raspravlja, ali često bez pouzdanog oslonca u podacima.

Mi ćemo u prvom dijelu ovog priloga upozoriti na osnovne pokazatelje o prirodnom kretanju stanovništva, u drugom na podatke o nupcijalitetu, divorcijalitetu i nekim drugim fenomenima. U trećem dijelu bit će riječi o strukturi kućanstava i obitelji. Uvjereni smo da ćemo, objavljujući ove podatke, našim čitateljima pomoći u razumijevanju demografskih i s njima povezanih procesa u Hrvatskoj.

Hrvatska je 1991. godine imala prisutnih "u zemlji" 4.499.049, a 2001. godine 4.381.352 stanovnika, što znači da je broj stanovnika opao za 2,4%. Ovdje se nećemo baviti kretanjem ukupnog stanovništva, pri čemu važnu ulogu imaju migracije, nego nas prvenstveno zanima prirodno kretanje stanovništva.

POKAZATELJI O PRIRODNOM KRETANJU STANOVNIŠTVA

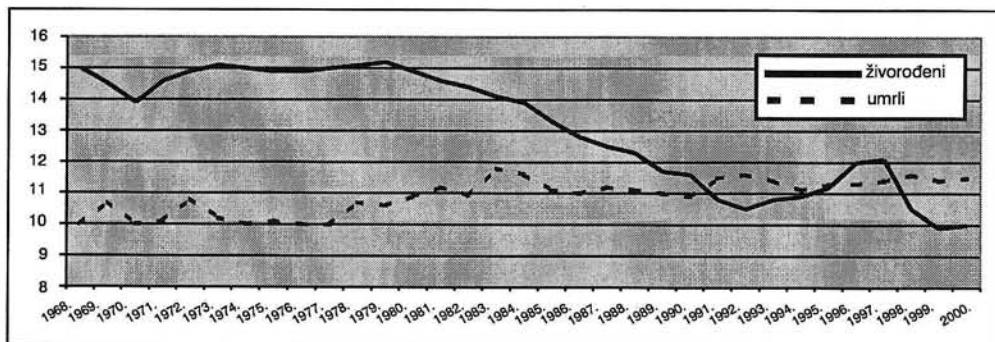
Hrvatska je 2000. godine bila u skupini 17 europskih zemalja koje su imale prirodni pad stanovništva. Radi se o Bugarskoj, Hrvatskoj, Češkoj, Estoniji, Njemačkoj, Grčkoj, Mađarskoj, Italiji, Latviji, Litvi, Moldaviji, Rumunjskoj, Rusiji, Sloveniji, Švedskoj, Ukrajini i Bjelorusiji. Pretežno je riječ o bivšim postsocijalističkim zemljama, ali, u njihovu su se društvu našle i četiri zapadnoeuropske zemlje (Grčka, Italija, Njemačka i Švedska). Najveći prirodni rast stanovništva od svih europskih zemalja 2000. godine imala je Turska (1,5%), a najveći pad Ukrajina (-0,8%) (Recent demographic developments in Europe, 2001.:13).

Trend prirodnog opadanja stanovništva u Hrvatskoj, izuzmemo li 1996. i 1997. godinu, prvi je put zabilježen u devedesetim godinama. U tom je desetljeću više umrlo nego što se rodilo 55 tisuća hrvatskih stanovnika. Riječ je o prirodnom priraštaju u zemlji, dok je on za stanovništvo u inozemstvu bio pozitivan.

Grafikon 1.

Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske od 1968. do 2000.

– na 1.000 stanovnika

Izvor: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001., str. 96.

Tablica 1.

Prirодно kretanje stanovništva u Hrvatskoj od 1991. do 2000. godine*

Godina	– na 1.000 stanovnika		
	živorođeni	umrli	prirodni prirast**
1991.	10,8	11,5	–0,6
1992.	10,5	11,6	–1,1
1993.	10,8	11,4	–0,5
1994.	10,9	11,1	–0,2
1995.	11,2	11,3	–0,1
1996.	12,0	11,3	0,7
1997.	12,1	11,4	0,8
1998.	10,5	11,6	–1,2
1999.	9,9	11,4	–1,5
2000.	10,0	11,5	–1,5

Izvor: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001., str. 96.

* Od 1998. godine, radi međunarodnih usporedbi, podaci se daju za stanovništvo u zemlji, odnosno one osobe koje su manje od godine dana bile odsutne iz zemlje. Raniji su se podaci odnosili i na hrvatske državljane koji duže vrijeme borave u inozemstvu. Time se može objasniti nagli pad stopa nataliteta u 1998. i 1999. godini.

** Vjerojatno zbog zaokruživanja brojki iz 1997. i 1998. godine u izvoru podataka iskazani prirodni prirast je znatno veći od razlike stope živorođenih i umrlih.

Za objašnjenje prirodnog kretanja stanovništva ključna je stopa totalnog fertiliteta. Ta stopa označava prosječan broj živorođene djece koje će roditi jedna žena određene generacije u fertilnoj dobi pod uvjetom održanja istih specifičnih stopa fertiliteta kao i promatrane godine.

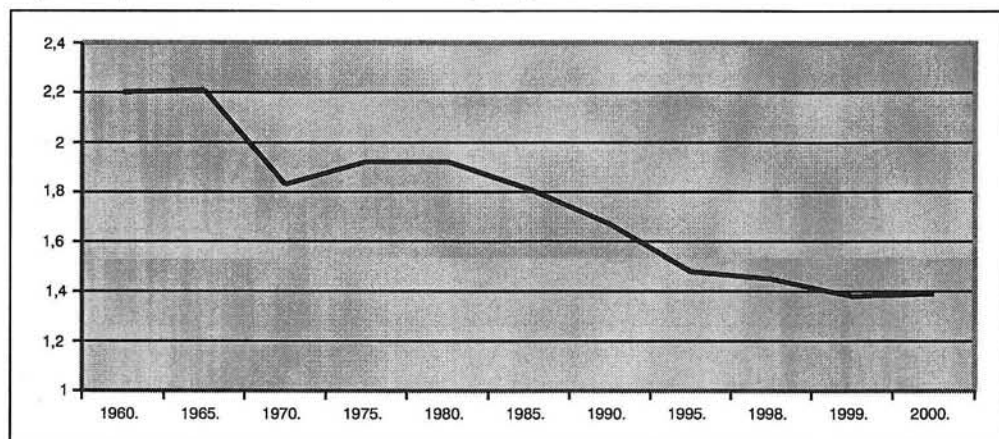
Stopa totalnog fertiliteta u Hrvatskoj je 1960. godine iznosila 2,20, 1970. godine 1,83, 1980. godine 1,92, 1990. godine 1,67, a 2000. godine 1,39 (U citiranoj publikaciji Vijeća Europe za 2000. godinu navodi se stopa od 1,36). Poznato je da je za prostu reprodukciju stanovništva potrebno da jedna žena u fertilnoj dobi rodi 2,10 djeteta, pa je, dakle, stvarna stopa fertiliteta bila daleko ispod te granice.

U pogledu stope fertiliteta cijela Europa stoji dosta nepovoljno. Prosječna je stopa fertiliteta u Europi 2000. godine bila 1,5. Na razini ili iznad proste reprodukcije stanovništva bili su jedino Island (2,08) i Turska (2,50), dok su sve druge zemlje bile ispod te razine.

Dosta je europskih zemalja s nižim stopama totalnog fertiliteta od naše. Najnižu je stopu fertiliteta 2000. godine imala Armenija (1,11), zatim Češka (1,14), Rusija (1,21), Italija (1,23), Španjolska (1,24) itd. Primjera radi, susjedna je Slovenija 2000. godine imala stopu fertiliteta 1,26 (Recent demographic..., str. 74.).

Grafikon 2.

Stope totalnog fertiliteta u Hrvatskoj u razdoblju 1960.–2000. godine

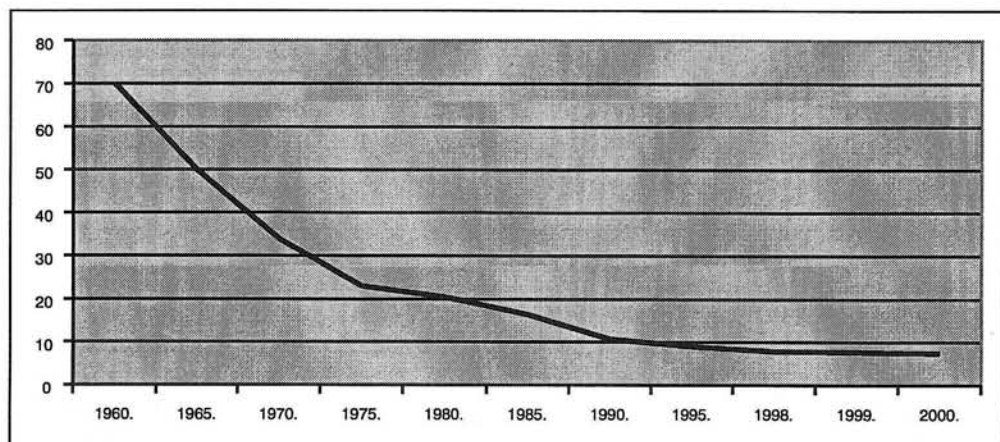

Izvor: Recent demographic..., 2001.: str. 74., i Statistički ljetopis RH 2001., str. 97. (podatak za 2000. godinu)

Grafikon 3.

Stope mortaliteta dojenčadi u Hrvatskoj u razdoblju 1960.–2000. godine

– na 1.000 živorođenih

Izvor: Recent demographic..., 2001.: str. 87., i Statistički ljetopis RH 2001., str. 96. (podatak za 2000. godinu)

Za prirodno kretanje stanovništva važna je stopa mortaliteta dojenčadi. Od šezdesetih godina u Hrvatskoj se stopa mortaliteta dojenčadi drastično smanjila. Tako je od tisuću živorođene djece do jedne godine 1960. godine umrlo 70,0, 1970. godine 33,9, 1980. godine 20,5, 1990. godine 10,7, a 2000. godine 7,4. Drugim riječima, stopa mortaliteta dojenčadi tijekom 40 godina smanjila se za devet i pol puta. Po tom pokazatelju Hrvatska je u skupini bliskih postsocijalističkih zemalja 2000. godine bila treća, iza Češke (4,1) i Slovenije (4,9), a ispred Mađarske (9,3), Poljske (8,1) i Slovačke (8,6). Druge postsocijalističke zemlje imale su daleko veću stopu mortaliteta dojenčadi (Recent demographic..., str. 87.).

POKAZATELJI O NUPCIJALITETU, DIVORCIJALITETU, IZVANBRAČNOJ DJECI I POBAČAJIMA

S prirodnim kretanjem stanovništva tijesno su vezani pokazatelji o formiranju i disoluciji braka (nupcijalitetu i divorcijalitetu).

Stopa sklopljenih brakova (bruto stopa nupcijaliteta) na tisuću stanovnika u Hrvatskoj, uostalom kao i u drugim europskim zemljama, u posljednjim je desetljećima osjet-

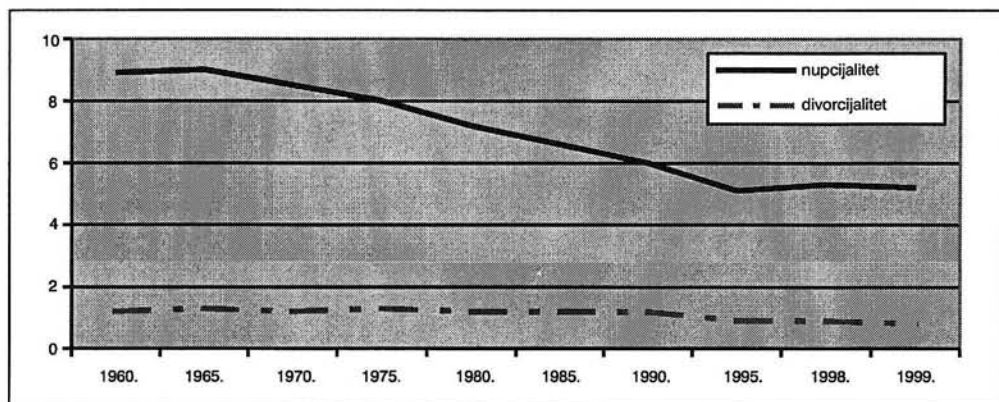
no opala. Tako je na tisuću stanovnika 1960. godine sklopljeno 8,9, 1970. godine 8,5, 1980. godine 7,2, 1990. godine 6,0, a 1999. godine 5,2 braka. Usporedbe radi, ista je stopa sklopljenih brakova 1999. godine bila u Češkoj i Njemačkoj, a niža u Austriji (4,9), Mađarskoj (4,5), Italiji (4,8) i Sloveniji (3,9). (Recent demographic..., str. 55).

S druge strane, indikativno je da je u Hrvatskoj u istom razdoblju opala stopa razvedenih brakova na tisuću stanovnika (bruto stopa divorcijaliteta). Ta je stopa 1960. godine iznosila 1,2, 1980. godine također 1,2, a 1999. godine 0,8 (Recent demographic..., str. 65). Proizlazi da se manje brakova sklapalo u navedenom razdoblju, a isto tako manje ih se razvodilo u odnosu na broj stanovnika. Hrvatska se po tome razlikuje od većine europskih zemalja, uključujući i postsocijalističke zemlje, budući da je svugdje došlo do porasta bruto stope divorcijaliteta. Taj se fenomen može objasniti ratnim prilikama u devedesetim godinama, kao i trendovima retradicionalizacije hrvatskog društva. Za očekivati je da će se ti pokazatelji u narednim godinama mijenjati i da će se sve više približavati središnjim europskim trendovima.

Grafikon 4.

Bruto stope nupcijaliteta i divorcijaliteta u Hrvatskoj u razdoblju 1960.–1999. godine

– sklopljeni i razvedeni brakovi na 1.000 stanovnika

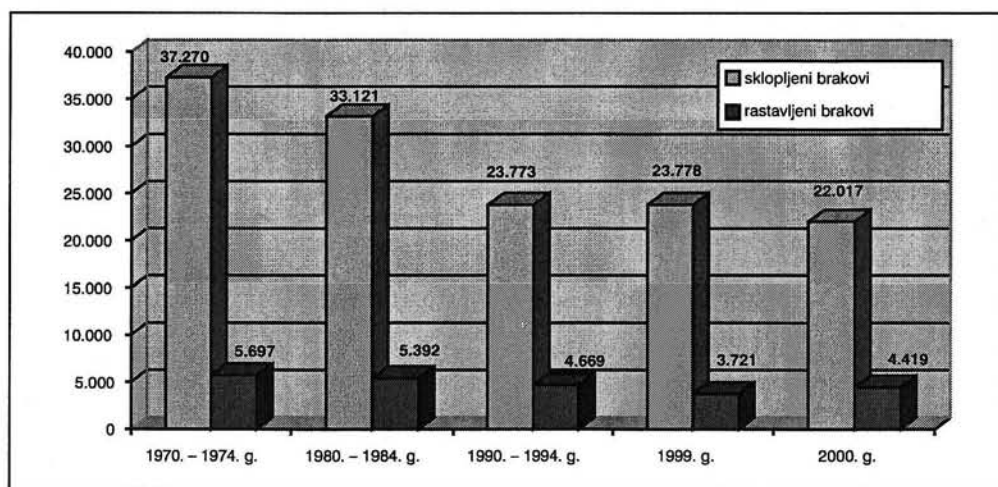
Izvor: Recent demographic..., 2001.: str. 55 i 65.

Drugačije pokazatelje o divorcijalitetu dobivamo kada usporedimo broj sklopljenih i razvedenih brakova. Tako se u razdoblju 1970.–1974. godine od ukupnog broja sklopljenih brakova prosječno godišnje razvelo 15,3%, u razdoblju 1980.–1984. godine 16,3%, u razdoblju 1990.–1994. godine 19,6%, a 2000. godine 20,1%.

Za detaljniji uvid u promjene nupcijaliteta u Hrvatskoj zanimljivi su neki drugi podaci. Takav je podatak o udjelu žena koje će do 50 godina prvi put sklopiti brak (*totale female first marriage rate – below age 50*). Riječ je o tzv. konjunktornom indikatoru koji se izračunava na osnovi podataka u određenom razdoblju i za promatranu generaciju. Tako je u

Grafikon 5.

Prosječan broj godišnje sklopljenih i razvedenih brakova u Hrvatskoj za određena razdoblja između 1970. i 2000. godine

Izvor: Vitalna statistika Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske.

1960. godini taj indikator pokazivao da će 90% žena do 50 godina prvi put sklopiti brak, 1980. godine taj je indikator iznosio 79%, a 2000. godine 64%. Drugim riječima, prema tom indikatoru iz 2000. godine više od jedne trećine žena do 50 godina neće sklopiti brak. Stopa izvanbračnosti se, dakle, osjetno povećala. Taj je pokazatelj u 2000. godini bio znatno niži u Sloveniji (45%), Estoniji (39%) i Latviji (40%). U zapadnoeuropskim zemljama totalna stopa prvog sklapanja braka do 50 godina kretala se 2000. godine između 50 i 65% (Recent demographic..., str. 56).

U gotovo svim zemljama povećala se prosječna dob prilikom sklapanja braka kao i prosječna starost majke prilikom rođenja prvog djeteta. Prosječna je starost žena ispod 50 godina prilikom sklapanja prvog braka u Hrvatskoj 1960. godine iznosila 22,4 godine, 1970. godine 21,4 godine, 1980. godine 22,1 godinu, 1990. godine 23,1 godinu, a 2000. godine 25,3 godine. Do osjetnog je povećanja dobi prilikom ulaska u brak došlo u 90-im godinama. Usporedbe radi navodimo da su 2000. godine najvišu dob prilikom sklapanja braka imale žene u skandinavskim zemljama: Švedska – 30,2, Norveška – 28,6 (1999.), Danska – 29,5 i Finska – 28,0 (Recent demographic..., str. 60). Međutim, treba imati na umu da su u Skandinaviji dosta česte kohabitacije (*consensual unions*) koje prethode sklapanju braka.

Porasla je i prosječna dob majki prilikom rođenja prvog djeteta. Godine 1960. prosječna dob majke prilikom rođenja prvog djeteta bila je 23,4 godine, a 1999. godine 25,4 godine, što znači da se povećala za dvije godine (Recent demographic..., str. 77.).

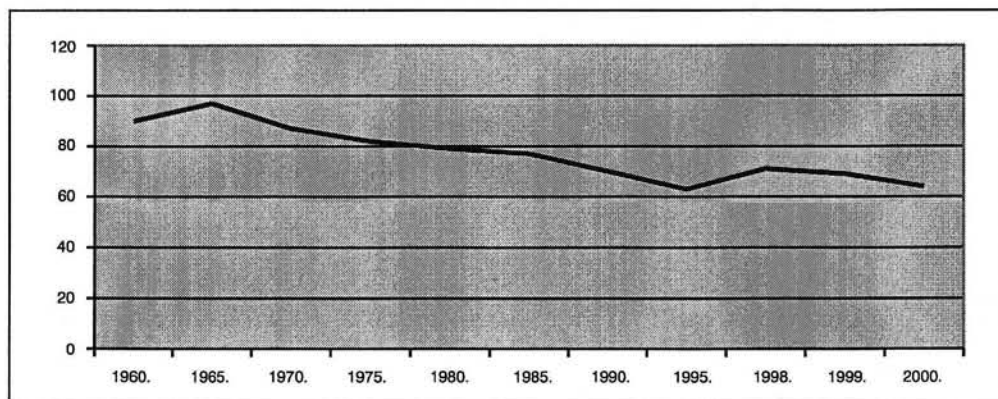
Zanimali su nas podaci o broju izvanbračne u ukupnom broju djece. Taj je udjel u Hrvatskoj 1960. godine iznosio 7,4%, 1970. godine 5,4%, 1980. godine 5,1%, 1990. godine 7,0%, a 2000. godine 9,0%. Po ovom pokazatelju Hrvatska znatno "zaostaje" za Europom. Primjera radi, u Švedskoj se 2000. godine izvan braka rodilo 55,3% djece, u Norveškoj 49,6%, Danskoj 44,6%, a na Islandu čak 65,8%. Treba primijetiti da je u ovim zemljama uobičajeno da se djeca rađaju prije braka, a da se potom, sklapanjem braka, bračno legaliziraju. Dosta su visoki udjeli broja izvanbračne djece u nama bliskim postsocijalističkim zemljama kao što je Slovenija (37,1%), Mađarska (29,0%), Češka (21,8%). Odudara jedino Poljska s 12,1%. Manje djece izvan braka rađa se u južnoeuropskim zemljama. To se u velikoj mjeri može pripisati vrijednosnim činiteljima i utjecaju Katoličke crkve. S druge strane najveći je porast udjela djece rođene izvan braka bio u Irskoj: 1960. godine 1,6%, a 2000. godine 31,8% (Recent demographic..., str. 70).

Treba upozoriti da je u Hrvatskoj u drašćičnom opadanju broj prekida trudnoće kako

Grafikon 6.

Totalna stopa prvog sklapanja braka kod žena do 50. godine u Hrvatskoj u razdoblju 1960.–2000.

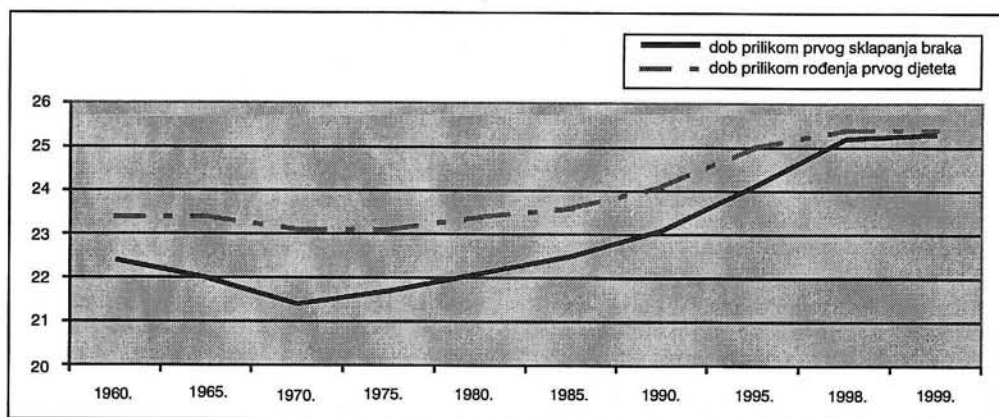
– u % –

Izvor: Recent demographic..., 2001.: str. 56.

Grafikon 7.

Prosječna dob žena (ispod 50 godina) prilikom prvog sklapanja braka i prosječna dob majke prilikom rođenja prvog djeteta u Hrvatskoj u razdoblju 1960.–1999. godine

Izvor: Recent demographic..., 2001.: str. 60. i 77.

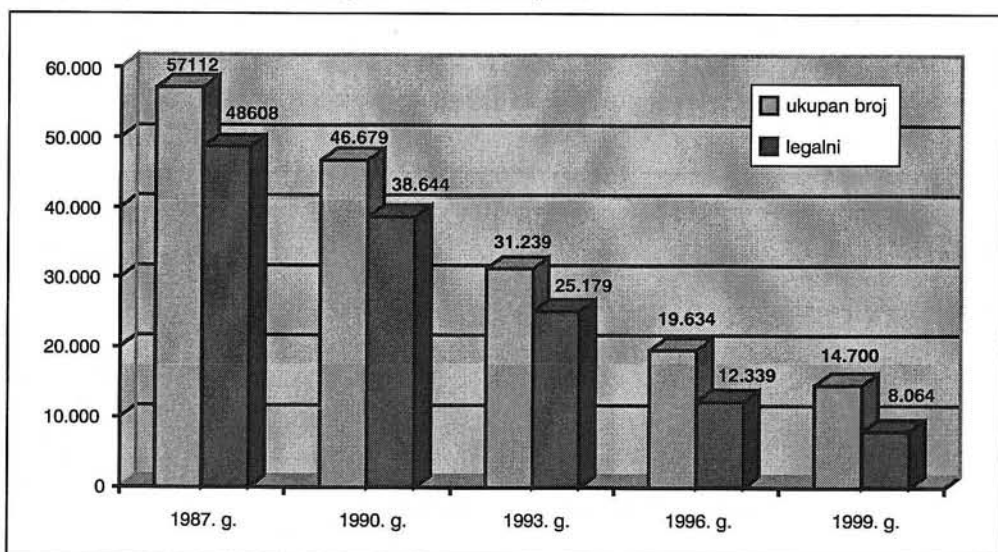
ukupnih tako i legalnih, o čemu svjedoče podaci izneseni u grafikonu 8.

Ukupan se broj pobačaja od 1987. do 1999. godine smanjio gotovo za četiri puta, a broj legalnih pobačaja za više od šest puta.

Godine 1990. registrirana su 0,84 pobačaja na jedno živorođeno dijete, a 1999. godine 0,33. Ipak, treba voditi računa da je riječ samo o registriranim pobačajima obavljenim u zdravstvenim ustanovama.

Grafikon 8.

Kretanje broja prekida trudnoće u razdoblju od 1987. do 1999. godine

Izvor: Podaci Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo.

POKAZATELJI O KUĆANSTVIMA I OBITELJIMA

Prema metodologiji popisa stanovništva kućanstvom se smatra svaka obiteljska i druga zajednica osoba koje zajedno stanuju i zajednički troše svoje prihode za podmirenje osnovnih životnih potreba, kao i svaka osoba koja živi sama (samačko kućanstvo). Kućanstva mogu biti privatna i institucionalna.

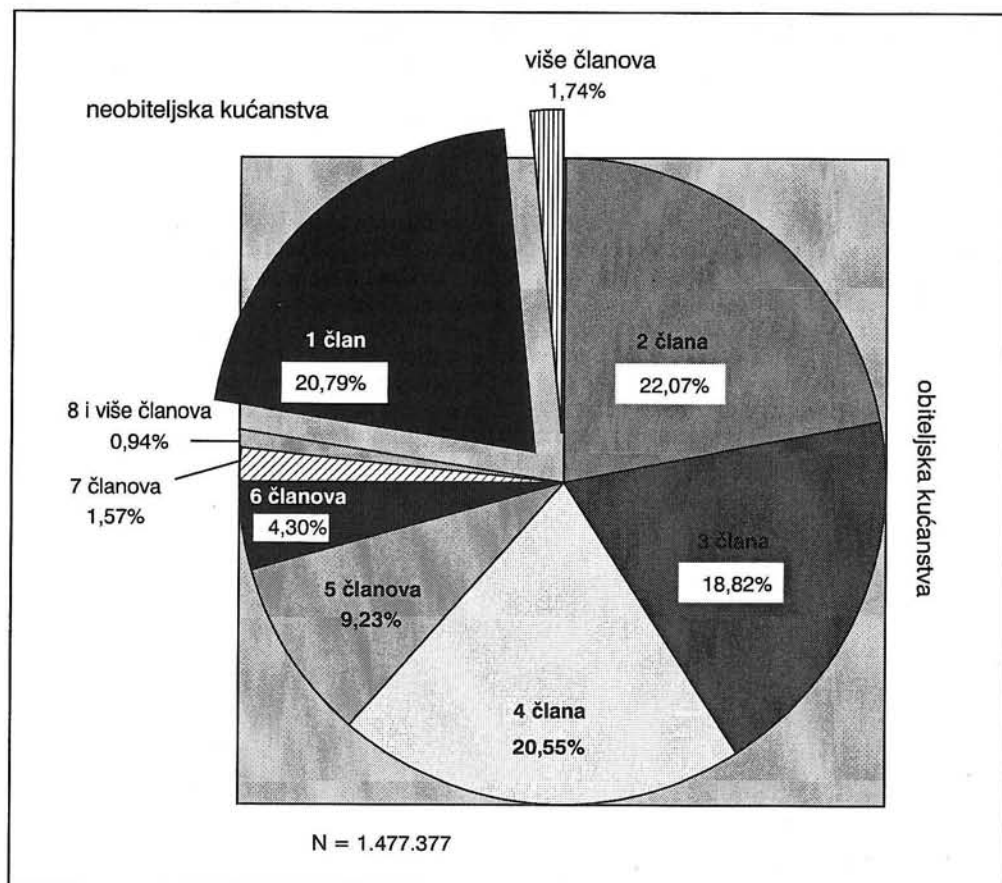
Broj privatnih kućanstava u Hrvatskoj 1991. godine iznosio je 1.544.892, a 2001. go-

dine 1.477.377. Najviše je porastao broj jednočlanih, neobiteljskih kućanstava: 1991. godine bilo ih je 274.744, a 2001. godine 307.089. U kategoriju neobiteljskih spada i 25.647 kućanstava s više članova koji žive i troše kao samci.

Prosječna veličina kućanstva opala je od 3,1 u 1991. godini na 3,0 u 2001. godini. U porastu je broj manjih, a smanjuje se broj većih kućanstava (grafikon 10.).

Grafikon 9.

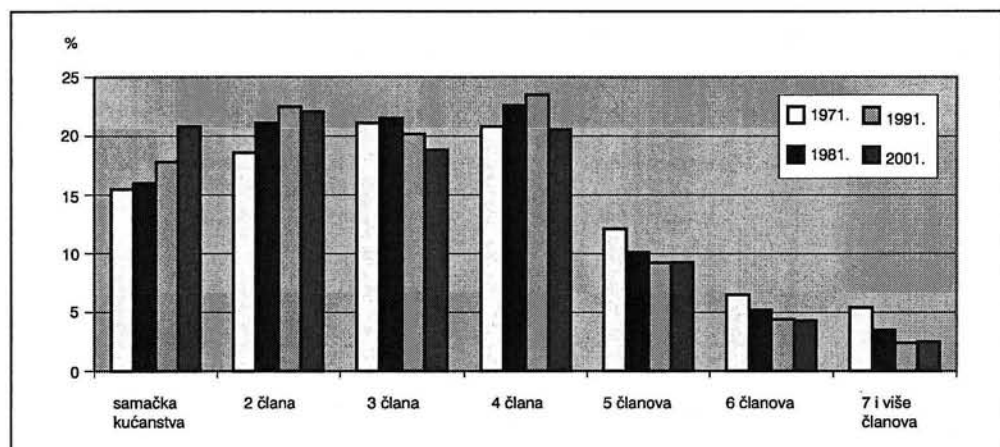
Struktura kućanstava u Hrvatskoj 2001. godine

Izvor: Podaci popisa stanovništva 2001. godine

Grafikon 10.

Kućanstva prema broju članova prema popisima od 1971. do 2001.

Izvor: Publikacije Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske.

Zanimljivi su broj i struktura obitelji. Pod obitelji u užem smislu u popisu stanovništva podrazumijeva se ona obitelj koja se sastoji od bračnog para ili od roditelja (oba ili jednog) i njihove djece koja nisu u braku i ne žive u izvanbračnoj zajednici i nemaju vlastitu djecu u istom kućanstvu. Ukupan broj obitelji u Hrvatskoj se povećao od 1.203.244 u 1971. godini na 1.367.106 u 1991. godini, da bi se u 2001. godini smanjio na 1.252.025. Prosječan

broj članova obitelji u 1991. godini iznosio je 3,2, a 2001. godine 3,1 član.

Godine 2001. u Hrvatskoj je bilo 15% jednoroditeljskih obitelji (12,5% s majkom i djecom i 2,5% s ocem i djecom). Bračnih parova bez djece bilo je 27%, a onih s djecom 58%. U posljednjih trideset godina nešto je porastao udjel obitelji bez djece, a posebno jednoroditeljskih obitelji.

Tablica 2.

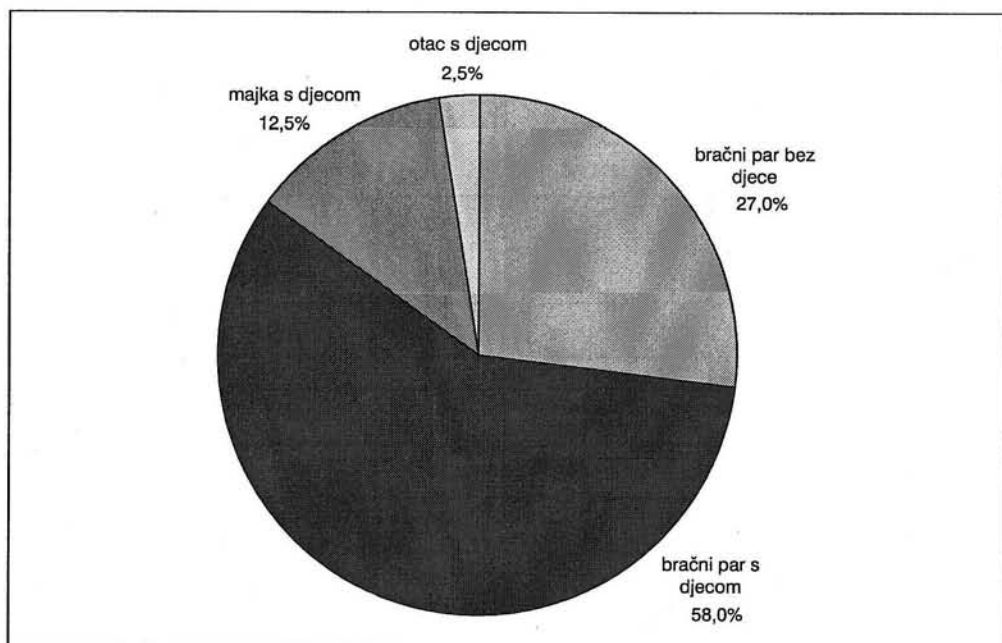
Obitelji prema tipu i broju djece prema popisu 1971., 1981., 1991. i 2001. godine

	Ukupno	Bračni par bez djece	Bračni par s djecom	Majka s djecom	Otac s djecom
1971.					
Tip obitelji Broj djece	1.203.240 (100,0%)	298.492 (24,8%)	767.245 (63,8%)	112.645 (9,4%)	24.858 (2,0%)
0	298.492 (24,8%)	298.492			
1	420.045 (34,9%)		330.561	74.257	15.227
2	325.011 (27,0%)		292.622	26.584	5.805
3 i više	159.692 (13,3%)		144.062	11.804	3.826
1981.					
Tip obitelji Broj djece	1.307.423 (100,0%)	350.997 (26,8%)	815.777 (62,4%)	119.615 (9,1%)	21.034 (1,6%)
0	350.997 (26,8%)	350.997			
1	453.356 (34,7%)		352.212	86.820	14.324
2	385.773 (29,5%)		355.590	25.282	4.901
3 i više	117.297 (9,0%)		107.975	7.513	1.809
1991.					
Tip obitelji Broj djece	1.367.106 (100,0%)	370.166 (27,1%)	827.281 (60,5%)	140.134 (10,2%)	29.525 (2,2%)
0	370.166 (27,1%)	370.166			
1	456.900 (33,4%)		335.414	102.123	19.363
2	433.836 (31,7%)		395.231	31.125	7.480
3 i više	106.204 (7,8%)		96.636	6.886	2.682
2001.					
Tip obitelji Broj djece	1.252.025 (100,0%)	338.025 (27,0%)	725.999 (58,0%)	156.036 (12,5%)	31.965 (2,5%)
0	338.025 (27,0%)	338.025			
1	421.062 (33,6%)		288.481	111.305	21.276
2	372.093 (29,7%)		327.463	36.551	8.079
3 i više	120.845 (9,7%)		110.355	8.180	2.611

Izvor: Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001., str. 89. i podaci popisa stanovništva 2001. godine.

Grafikon 11.

Struktura obitelji po tipu 2001. godine

S jedne strane porast udjela samačkih kućanstava, a s druge strane smanjenje udjela obitelji s djecom, glavne su značajke promjena u strukturi kućanstava i obitelji.

* * *

Osnovni zaključak koji proizlazi iz iznesenih podataka je da se Hrvatska suočava s ozbiljnim problemima u reprodukciji stanovništva, što će dugoročno utjecati na ukupni razvoj i položaj zemlje. No čini se da tome glavni uzrok nije toliko u činjenici da se rađa manji

broj djece u obiteljima, nego u tome da se povećava tzv. neobiteljski sektor, posebno samačka kućanstva. O tome svjedoče i smanjene stope sklapanja braka, kasniji ulazak u brak, kao i rađanje djece u starijoj dobi. To je uzrokovano produženim razdobljem profesionalne pripreme, velikom nezaposlenošću, promjenama u strukturi rada, percepcijom neizvjesne budućnosti kod mladih ljudi itd. Djelovanjem na te čimbenike može se utjecati na promjenu demografskih trendova.

Izvori podataka:

1. Podaci Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo.
2. Podaci popisa stanovništva 2001. godine.
3. Recent demographic developments in Europe, 2001., Council of Europe.
4. Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001., Državni zavod za statistiku RH.
5. Vitalna statistika Državnog zavoda za statistiku RH.

Priredio: Vlado Puljiz